
ŞAGİRD NAİLİYYƏTLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNDƏ YENİ YANAŞMALARDA DAİR

ELXAN BƏYLƏROV

*TPİ-nin Qiymətləndirmənin məzmunu və vasitələri şöbəsinin müdiri,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru*

el_4444@mail.ru

Məqalədə təhsil sistemində şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi sahəsində yeni yanaşmalar, onların praktik tətbiq imkanları barədə fikirlər öz əksini tapmışdır. Şagirdlərin məzmun standartlarını mənimsəmə səviyyələrini ölçmək və summativ qiymətləndirmələr aparmaq üçün qiymətləndirmə sxemləri əsasında testlərin hazırlanmasına dair müəllimlərə tövsiyələr verilmişdir.

Qiymətləndirmə təlim prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla, özü də bir prosesdir. Qiymətləndirmə təlim prosesi ilə paralel cərəyan edir. Təlimin müəyyən mərhələlərində onunla birlikdə başlayır və onunla birlikdə yekunlaşır.

Ənənəvi təlimdə «qiymətləndirmə», «qiymətvermə» və «qiymətyazma» sözlərinə bir çox hallarda sinonimlər kimi yanaşılırdı. Müasir təlimdə bu anlayışların ayırd edilməsi və dəqiq fərqləndirilməsi olduqca zəruridir.

Qiymətləndirmə nədir?

Fikrimizcə, qiymətləndirmənin məqsədi, mahiyyəti, təsir dairəsi və təsir xüsusiyyətlərindən çıxış edərək, onun bütün əsas aspekt və mərhələlərini özündə əks etdirən aşağıdakı tərif daha məqbuldur.

Qiymətləndirmə – şagirdin təlim fəaliyyətinin təlimin məqsədlərinə müvafiqliyi səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi üçün:

– *qiymətləndirmənin məqsədinə müvafiq təlim fəaliyyətinin planlaşdırılmasını və təşkilini;*

– *təlim fəaliyyəti və onun nəticələrinə dair məlumatın toplanması, qeydiyyatı və şərhini;*

– *təyin edilmiş meyarlar əsasında fəaliyyətin məqsədlərə müvafiqliyi göstəricisinin*

müəyyənləşdirilməsini (qiymətvermə və ya qiymətçixarma prosesini);

– *bu göstəricinin müəyyən formada ifadəsini özündə ehtiva edən prosesdir.*

Bu qeyd edilənlər, əsasən, təlimdə aparılan qiymətləndirməyə aiddir və başqa yanaşmaların da mümkünlüyü, əlbəttə, istisna edilmir.

Qiymətvermə nədir?

Qiymətvermə – şagirdin təlim fəaliyyətinin təlimin məqsədlərinə müvafiqliyinin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricisinin formalaşdırılması prosesidir. Qiymətvermə müvafiqliyin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricisi əsasında təlimdə əks-əlaqənin mümkünlüyünü şərtləndirir.

Qiymət nədir?

Qiymət – qiymətvermə nəticəsinin (təlim fəaliyyətinin təlimin məqsədlərinə müvafiqlik göstəricisinin) rəqəm, simvol, yazı, verbal və digər kommunikativ vasitələrlə – jest, mimika və s. ilə ifadəsidir. Məsələn: «5», «əla», təbessüm, «♥», «*», «+» və s.

Qiymətləndirmə bir çox cəhətlərə görə təlim prosesinin ən incə, həssas və mürəkkəb tərkib hissəsidir. Təsir – əks-təsir, cavab reaksiyası və idarəedicilikdə əhəmiyyəti və s.

amillər baxımından qiymətləndirmə təhsilin «sinir sistemi»dir. Məhz belə yanaşmada qiymətləndirmənin təlim prosesindəki rolu, əhəmiyyəti və mürəkkəbliyi daha aydın ifadə edilmiş olur. Həqiqətən də, təlim prosesinin «məktəb–şagird–ailə» üçbucağında sinirlərə qiymətləndirmə qədər sirayət edən başqa bir komponent yoxdur. Təlim prosesində qiymətləndirmənin əhəmiyyətini şərtləndirən bəzi amilləri qeyd edək:

1. Əgər qiymətləndirmə standartı yazıla bilmirsə, deməli, məzmun standartı düzgün təyin edilməyib və dəyişdirilməlidir.

2. Əgər qiymətləndirmə müntəzəm aparılmırsa, təlim prosesində əks-əlaqə prinsipi pozulur (fərz edin ki, insanın sinir sistemi xarici qıcıqlara reaksiya vermir).

3. Əgər qiymətləndirmə sistemli şəkildə aparılmırsa, təlim prosesi, onun komponentləri və mərhələləri, onlar arasındakı qarşılıqlı əlaqə barədə informasiya natamam və qeyri-adekvat olacaqdır.

4. Əgər qiymətləndirmə düzgün aparılmazsa, təhsildə keyfiyyətli idarəetmə təmin olunmayacaq, təhsil inkişafdan qalacaq.

5. Əgər qiymətləndirmədə ədalətlik, şəffaflıq, ... gözlənilməzsə, ...

Fikrimizcə, bu siyahını davam etdirməyə ehtiyac yoxdur.

Fənn kurikulumlarında təyin edilmiş standartlar olmadan şagirdlərin kurikulum

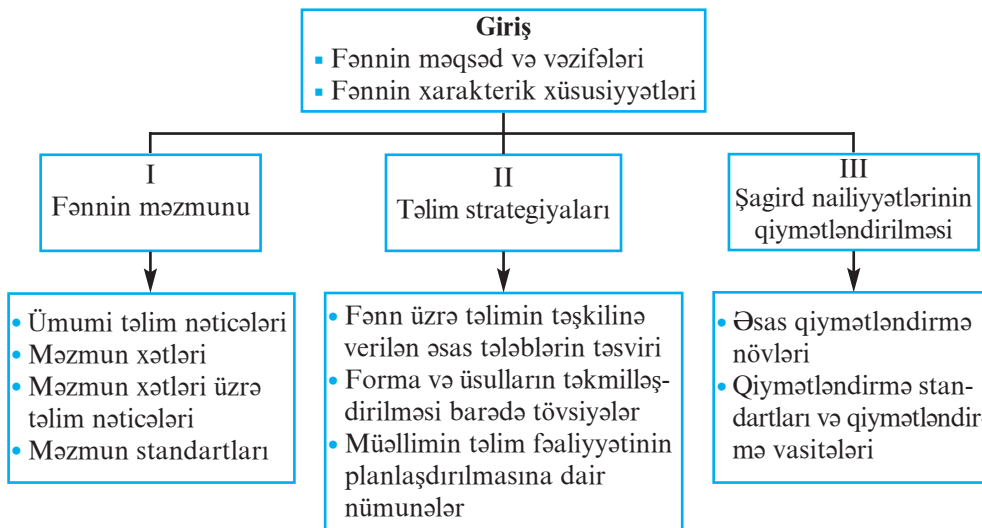
üzrə fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün tələb olunan vasitələri hazırlamaq mümkün deyil. Bu baxımdan «Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası»nın 5-ci bəndində qeyd edilir ki, qiymətləndirmə fəaliyyəti nəticəsində əldə edilən məlumatların həqiqi və etibarlı olmasını təmin etmək üçün fənn kurikulumlarını hazırlayan və qiymətləndirməni tərtib edən tərəflərin birgə fəaliyyəti zəruridir [1].

Fənlərin məzmun standartlarının təsis edilməsində əsas məqsəd bu standartların hər bir şagird tərəfindən mənimsənilməsi istiqamətində təlim məqsədlərinin təyin edilməsidir [1].

Milli Kurikulum və konkret olaraq fənn kurikulumlarının əsas prinsiplərindən (müddəalarından) çıxış edərək qiymətləndirməyə düzgün yanaşmanın formalaşdırılması üçün fənn kurikulumunun strukturu, bəzi əsas anlayış və terminlərin nəzərdən keçirilməsi məqsəduyğundur [2].

Fənn kurikulumunun strukturu:

- fənnin məzmununu əks etdirən **məzmun standartları**;
- məzmunun mənimsənilməsi üçün istifadə olunan **təlim strategiyaları**;
- təlim nəticələrinin, əldə olunmuş bilik və bacarıqların qiymətləndirilməsi üçün müvafiq **qiymətləndirmə standartları**.

Məzmun standartı:

• təhsilalanların bilik və bacarığına qoyulmuş dövlət tələbidir;

• integrativ təlim nəticələri olub müəyyən mərhələdə şagirdin əldə etməli olduğu bilik, bacarıq və dəyərləri ümumi şəkildə ifadə edir [3].

Əsas məzmun standartının funksiyaları:

• fənlər üzrə müəyyən olunan təlim nəticələrini məzmun xətləri üzrə ümumi şəkildə ifadə edir;

• fənlər üzrə summativ qiymətləndirmənin aparılmasında istifadə edilir.

Alt-standart:

• konkret təlim nəticələri olub müəyyən mərhələdə şagirdin əldə etməli olduğu bilik, bacarıq və dəyərləri ifadə edir;

• əsas standartlarda ifadə olunmuş fikrin müəyyən məntiqi hissəsidir.

Alt-standartların funksiyaları:

• təlim məqsədlərinin dəqiq müəyyən olunması üçün etibarlı zəmin yaradır;

• təlim strategiyalarının düzgün seçilməsində mühüm rol oynayır;

• təlimdə integrativliyi təmin edir;

• təlimin məzmununun ardıcıl və davamlı inkişafını təmin edir.

Qiymətləndirmə standartı nədir?

Qiymətləndirmə standartı:

– müəyyən mərhələdə təhsilalanların nailiyyət səviyyəsinə qoyulan dövlət tələbidir;

– təhsilin müəyyən mərhələsində təyin olunmuş səviyyələr üzrə şagirdin yiyələnəli olduğu bilik, bacarıq və dəyərlərin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricisidir;

– məzmun standartlarının hansı səviyyədə reallaşdığını yoxlamaq üçün istifadə edilir;

– şagirdlərin inkişafındakı dəyişikliklərin dərəcəsini müəyyən etməyə xidmət edir;

– məzmun standartının tərkibinin kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri ilə tamamlanaraq 4 çətinlik səviyyəsi üzrə diferensiasiyasıdır;

– birbaşa fəaliyyətin qiymətləndirilməsinə yönəlir və təlim prosesində meyarlara əsaslanan qiymətləndirməni şərtləndirir.

Burada bir məqamın da vurğulanması məqsədəuyğundur. Məzmun və qiymətləndirmə standartlarının düzgün təyin edilməsi milli qiymətləndirmə baxımından da son dərəcə vacibdir. Qiymətləndirmə konsepsiyasından görüldüyü kimi, milli qiymətləndirmə milli standartlar əsasında aparılmalıdır. Bu zaman qiymətləndirmə standartları əsasında tərtib edilmiş testlər vasitəsilə müvafiq siniflər üzrə aparılan milli qiymətləndirmənin nəticələri təhlil edilir və bunun əsasında bütün maraqlı tərəflərin razılığı ilə standartların minimal və maksimal hədləri təyin edilir [1]:

• **Minimal hədd:** şagirdlərin 90-100%-nin nail olduğu standartlar.

• **Maksimal hədd:** şagirdlərin ən yaxşı halda 30%-inin nail olduqları standartlar.

Qiymətləndirmə standartlarının təyin edilməsində **kurikulumyönümlülük** gözlənilməlidir. Bu, o deməkdir ki:

• *qiymətləndirmə standartları məzmun standartlarında əks olunmuş nailiyyətlərə əsasən mütəxəssis mühakimələri əsasında hazırlanır;*

• *məktəblərin, müəllimlərin, bütün maraqlı tərəflərin müzakirələri əsasında standartlara düzəlişlər edilir və arzu olunan nailiyyət səviyyələrinə dair ortaq fikir formalaşdırılır.*

Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası»na əsasən qiymətləndirmə standartları 4 səviyyə üzrə və qiymətləndirmə sxemləri (rubriklər) şəklində hazırlanır [4]:

• *Birinci səviyyə – aşağı*

• *İkinci səviyyə – orta*

• *Üçüncü səviyyə – yüksək*

• *Dördüncü səviyyə – ən yüksək*

Konsepsiyada nəzərdə tutulmuşdur ki, 1-ci səviyyəni bütün şagirdlər və ya onların böyük əksəriyyəti, 4-cü səviyyəni isə daha istedadlı şagirdlər mənimsəyə biləcəklər.

Məzmun standartının qiymətləndirilməsinə xidmət edən qiymətləndirmə standartlarının – sxemlərinin tərtib edilməsində istinad və əməl edilməli olan prinsiplər, diqqət

mərkəzində saxlanılmalı olan amillər bunlardır:

1. Bir məzmun standartına bir və ya daha artıq qiymətləndirmə standartı yazıla bilər.

2. Qiymətləndirmə standartlarında məzmun standartında ifadə olunan bütün fəaliyyətlər əks olunmalı və onlar qiymətləndirmə sxemlərində 4 səviyyə üzrə diferensiallaşmalıdır.

3. Məzmun standartında təlim fəaliyyətlərinin sadalanma ardıcılığı, fərqli alt-standartlarda verilmələri, onların məntiqi əlaqələliyi qiymətləndirmə standartında izlənilməyə bilər.

4. İkincidən başlayaraq hər bir səviyyəyə aid olan fəaliyyətlər özündən aşağı səviyyədə olan fəaliyyətləri məntiqi cəhətdən ehtiva etməlidir.

Yəni hər hansı bir yuxarı səviyyədəki fəaliyyətə nail olmaq üçün aşağıdakı fəaliyyətlərin mənimsənilməsi zəruri olmalıdır. Başqa sözlə, yuxarı səviyyədəki fəaliyyətə yiyələnməyə dair məlumat aşağı səviyyədəki fəaliyyətlərə yiyələnmə baxımından kafi şərt olmalıdır. Məsələn, nərdivanın pillələri kimi, əgər 4-cü pillədəsənsə, deməli, 1, 2 və 3-cü pillələri keçmişən [5].

Cədvəl 1-də Ana dilindən «1.1. Şagird dinlədiyi fikri anladığını nümayiş etdirir.» məzmun standartının qiymətləndirmə sxemi verilmişdir [3].

Burada uyğun olaraq a_1, a_2, a_3, \dots 1-ci (a) səviyyənin, b_1, b_2, b_3, \dots 2-ci (b), c_1, c_2, c_3, \dots 3-cü (c), d_1, d_2, d_3, \dots isə 4-cü (d) səviyyənin tapşırıqlarıdır.

Şagirdlərin konkret olaraq 1.1. məzmun standartına yiyələnmə səviyyələrinin müəyənləşdirilməsi üçün qiymətləndirmə vasitəsinin – testin tərtibi və tətbiqi prosesini mərhələlərlə izləyək:

1-ci mərhələ. Təhsil Nazirliyi tərəfindən tövsiyə edilən müvafiq banklardan və ya digər mənbələrdən hər bir səviyyə və orada ifadə olunmuş konkret fəaliyyətə uyğun tapşırıqlar seçilir. Məsələn:

Cədvəl 1 Qiymətləndirmə standartı. I sinif.
1. Dinləyib-anlama və danışma

Məzmun standartı	Səviyyə	Qiymətləndirmə standartı	Çalışmalar №
1.1. Şagird dinlədiyi fikri anladığını nümayiş etdirir.		1.1.QS1. Şagirdin dinlədiyi fikri anladığını nümayiş etdirməsinə dair qiymətləndirmə sxemi	
1.1.1. Dinlədiyi sadə fikrin mahiyyətini şərh edir.	4 (d)	1.1.2.Q4. Dinlədiyi fikirdə ifadə olunan məzmunu açıqlamaqla ona münasibətini bildirir.	$d_1, d_2, d_3, d_4, d_5, d_6, \dots$
1.1.2. Dinlədiyi fikrə münasibətini bildirir.	3 (c)	1.1.2.Q3. Dinlədiyi fikirdəki əsas məqamları təsvir edir.	$c_1, c_2, c_3, c_4, c_5, c_6, \dots$
	2 (b)	1.1.1.Q2. Dinlədiyi məlumatlar əsasında çıxardığı nəticəni sadə formada şərh edir.	$b_1, b_2, b_3, b_4, b_5, b_6, \dots$
	1 (a)	1.1.1.Q1. Suallar vasitəsilə dinlədiyi fikrin mahiyyətini aydınlaşdırır.	$a_1, a_2, a_3, a_4, a_5, a_6, \dots$

I (a) səviyyə üçün seçilmiş tapşırıqlar:

$a_1, a_2, a_3, a_4, a_5, a_6, \dots$

II (b) səviyyə üçün seçilmiş tapşırıqlar:

$b_1, b_2, b_3, b_4, b_5, b_6, \dots$

III (c) səviyyə üçün seçilmiş tapşırıqlar:

$c_1, c_2, c_3, c_4, c_5, c_6, \dots$

IV (d) səviyyə üçün seçilmiş tapşırıqlar:

$d_1, d_2, d_3, d_4, d_5, d_6, \dots$

2-ci mərhələ. Testin tərtibində çalışmaların səviyyələr üzrə paylanması 20%+30%+30%+20% prinsipinə əməl edilərək:

– 1.1.1.Q1. alt-standartına dair iki sual seçilir və onları 1 və 2 rəqəmləri ilə nömrələnir. Məsələn, 1) a_1 , 2) a_2 .

– 1.1.1.Q2. alt-standartına dair üç sual seçilir və onları 3, 4 və 5 rəqəmləri ilə nömrələnir. Məsələn, 3) b_1 , 4) b_2 , 5) b_3 .

– 1.1.2.Q3. alt-standartına dair üç sual seçilir və onları 6, 7 və 8 rəqəmləri ilə nömrələnir. Məsələn, 6) c_1 , 7) c_2 , 8) c_3 .

– 1.1.2.Q4. alt-standartına dair iki sual seçilir və onları 9 və 10 ədədləri ilə nömrələnir. Məsələn, 9) d_1 , 10) d_2 .

Nəticədə alınacaq:

Test I. 1) a_1 , 2) a_2 , 3) b_1 , 4) b_2 , 5) b_3 , 6) c_1 , 7) c_2 , 8) c_3 , 9) d_1 , 10) d_2 .

3-cü mərhələ. Seçilmiş 10 çalışmaya müvafiq təlimat, şərtlər, hər bir çalışmaya dis-traktorlar (yalnız biri düz olmaqla təklif edilən cavab variantları) əlavə edilərək test hazırlanır.

4-cü mərhələ. Hər bir çalışmaya 1 bal (və ya çətinliyinə görə fərqli ballar) verməklə nəticənin meyarlar əsasında qiymətləndirilməsi – qiymətvermə mexanizmi hazırlanır.

5-ci mərhələ. Şagirdlər sınağın məqsədi, şərtləri və nəticələrinin qiymətləndirilməsi, qeydiyyatı, şərh, təsir edəcəyi amillər barədə məlumatlandırılaraq sınaq həyata keçirilir.

6-cı mərhələ. Nəticələr «Ümumtəhsil məktəblərində məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılması Qaydaları» üzrə qiymətləndirilir. Tapşırıqların ümumi sayının 10%-nə qədər düz cavab verən şagird «1», 10% daxil olmaqla 20%-nə qədər düz cavab verən şagird «2», 20% daxil olmaqla 50%-nə qədər düz cavab verən şagird «3», 50% daxil olmaqla 80%-nə qədər düz cavab verən şagird «4», 80% daxil olmaqla 100%-nə qədər düz cavab verən şagird «5» qiymətlə qiymətləndirilir [6].

Əsas olan odur ki, bu sxem üzrə aparılan qiymətləndirmənin nəticəsində düzgün və səhv yerinə yetirilmiş çalışmaların nömrələrinə əsasən:

- ✓ *nəticələrin statistik emalı asanlaşacaq;*
- ✓ *hər bir şagirdin standartın tələbinə uyğunluq səviyyəsi müəyyənləşdiriləcək;*
- ✓ *konkret şagird üçün problemlə olan səviyyə bilinəcək;*
- ✓ *qiymətləndirilən standartlara nəzərən sinfin, məktəbin, bölgənin ümumi orta səviyyəsi təyin ediləcək;*
- ✓ *milli qiymətləndirmədə asan, çətin və problemlə standartlar müəyyənləşdiriləcək;*
- ✓ *təhsilin idarə edilməsi, zəruri qərarların qəbul olunması, sonrakı təlim fəaliyyətinin planlaşdırılması üçün zəruri məlumat əldə ediləcək və s.*

Qeyd 1: Şagird nailiyyəti bir standart üzrə 2-ci, digər bir standart üzrə isə 4-cü səviyyəyə uyğun ola bilər. Bu səbəbdən «şagirdin nailiyyəti 2-ci (və ya 4-cü) səviyyəyə uyğundur» ifadəsini işlətməkdə sərbəstliyə yol vermək olmaz. Əgər hər hansı bir şagirdin nailiyyətləri, məsələn, riyaziyyat fənnindən bütün standartların, əsasən, 3-cü səviyyəsinə uyğun gəlsə, belə bir şagird haqqında «riyaziyyatdan nailiyyətləri 3-cü səviyyəyə uyğundur» ifadəsi işlədilməlidir. Çünki ana dilindən həmin şagirdin nailiyyəti başqa bir səviyyəyə uyğun ola bilər. Digər tərəfdən, standartlar əsasında tərtib edilmiş testlərdən alınan qiymətlər şagirdin həmin standartlar üzrə, əgər summativ qiymətləndirmədirsə, onda fənn üzrə ümumi orta səviyyəsi ni əks etdirəcəkdir.

Nə üçün nailiyyət səviyyəsi dörd olmalıdır?

Əvvəla, ona görə ki, I-IV siniflərdə standartlar üzrə bilik və bacarıqların mənimsənilməsində diferensiallaşma 4 səviyyə üzrə gedib, yuxarı siniflərdə bunun yalnız artırılması məntiqə və məqsədə uyğun görünür. Çünki aşağı siniflərdə şagirdlərin qazandıqları bilik və bacarıqlar daha ümumi və təməl səciyyəlidir, yəni hamı üçün zəruri olanlardır. Yuxarı siniflərdə isə təmayüllər (texniki, təbiət, humanitar və digər) üzrə istiqamətlənmə getdiyindən və məzmun çətinləşdiyindən, genişləndiyindən bu şagirdlərin nailiyyət səviyyəsinin daha çox diferensiallaşmasına zərurət yaranır. Lakin islahatın ilkin mərhələsində bunu yuxarı siniflərdə də 4 səviyyə kimi saxlamaq olar. Məsələn, Kaliforniyada hər bir fənnin tədrisində 10 səviyyə nəzərdə tutulur.

Səviyələrin dörd olmasından nə cür yararlanmaq olar?

1. Ayrı-ayrı təmayüllər üzrə proqramların hazırlanmasına ehtiyac qalmayacaq:

- *1-ci səviyyənin (standartlar üzrə minimal həddin) mənimsənilməsi hamı (xüsusi qayğıya ehtiyacı olanlar da daxil olmaqla) üçün vacibdir.*

▪ **Texniki elmlər** üzrə istiqamətdə dəqiq elmlərə aid fənlər müvafiq standartların 4-cü səviyyəsi daxil olmaqla, təbiət fənlərinin 3-cü səviyyəsi və humanitar fənlərin 2-ci səviyyəsi üzrə tədris edilə və qiymətləndirilə bilər.

▪ **Təbiət elmləri** üzrə istiqamətdə təbiət fənləri 4-cü səviyyə, dəqiq elmlər üzrə fənlər 3-cü və humanitar fənlər üzrə 2-ci səviyyə həddində tədris edilə və qiymətləndirilə bilər.

▪ **Humanitar elmlər** üzrə istiqamətdə humanitar fənlər 4-cü səviyyə, təbiət fənləri 3-cü, texniki fənlər isə 2-ci səviyyə üzrə tədris edilə və qiymətləndirilə bilər.

Bu zaman hər bir təmayül üzrə şagirdlər bütün fənlər üzrə nailiyyətlərinə uyğun olaraq 1-5 balla qiymətləndiriləcək. Məsələn, dəqiq elmlər təmayülündə şagird riyaziyyatdan «5» alıbsa, bu, o deməkdir ki, o, riyaziyyatdan məzmun standartlarının 4-cü səviyyə həddində tədrisində yüksək nəticə əldə edib.

Şagird humanitar elmlər təmayülündə riyaziyyatdan «5» alıbsa, bu, o deməkdir ki, o, riyaziyyatın 2-ci səviyyə üzrə tədrisində tələblərə tam cavab verib, başqa sözlə, onun təlim fəaliyyəti qiymətləndirmə standartlarının 2-ci səviyyəsinin tələblərinə cavab verir.

Bu təmayüllərin buraxılış zamanı sənədlərdə əks olunması da məsələdə tam aydınlığı təmin etmiş olar. Şagirdlərin ali məktəblərə qəbulu zamanı hər qrupa görə fənlər üzrə müvafiq tələblər qoyulduqda bu səviyyələr nəzərə alınarsa, anlaşılmaqlıqlar baş verməyəcək, əksinə, abituriyentlərin səviyyələri ümumtəhsil məktəblərində tədris səviyyəsinə uyğun qiymətləndiriləcək.

Buraxılış imtahanları 9-cu sinifdə bütün fənlər üzrə razılaşdırılmış müəyyən bir səviyyə üzrə, məsələn, 3-cü səviyyə həddində aparıla bilər.

Buraxılış imtahanları 11-ci sinifdə bütün fənlər üzrə tədris edildikləri səviyyələr üzrə aparıla bilər. Məsələn, texniki elmlər təmayülü üzrə riyaziyyat fənnindən suallar 4-cü, ədəbiyyat fənni üzrə suallar 2-ci səviyyə və s. həddində ola bilər. Bu məqsədlə testlərin tə-

tibi üçün səviyyələr üzrə tapşırıqlar bankı artıq hazırlanmış olacaq. Bu tapşırıqların səviyyələr üzrə qruplaşması ekspert müzakirələri, müəllim rəyləri və pretest mərhələlərindən keçməlidir.

2. Aparılan qiymətləndirmələr nəticəsində təhsilin durumu, standartların reallaşma səviyyəsi, asan, çətin, «işləməyən» standartlara aydınlıq gətiriləcək.

3. Səviyyələrin dörd olması təhsil taksonomiyalarında ifadə olunan fəaliyyət səviyyələrini daha yaxşı əks etdirir.

4. Nəticələrin «normal zəngvari qrafik əyri» üzrə statistik emalı asanlaşır, onların şərhə əyaniləşir və məlumatlılıq səviyyəsi xeyli artır.

5. Səviyyələrdən düzgün istifadə etməklə şagirdləri inkişaf səviyyələrinə görə düzgün və səmərəli qruplaşdırmaq olar:

- 1-ci sinifə (ibtidai məktəbə) qəbul zamanı;
- yeni təhsil səviyyəsinə keçiddə;
- təlim prosesinin gedişində (paralel siniflərin diferensiasiyası və s.)
- paralellər üzrə qeyri-formal siniflərin təşkilində;
- kurslar, kreditlər üzrə məktəblərin təşkilində;
- təlim prosesində fərdiləşmə və diferensiasiyanın tətbiqində və s.

Summativ qiymətləndirmə – şagirdlərin məzmun standartlarının tələblərinə nə dərəcədə nail olduqlarının ölçülməsi və qazanılmış səriştələr (kompetensiyalar) üzrə yekun qiymətləndirmələrin aparılmasıdır. Bu məqsədlə hazırlanan qiymətləndirmə vasitələri – testlər qiymətləndirmə standartlarına əsasən tərtib edilməlidir [3].

Kiçik summativ qiymətləndirmədə şagird nailiyyətləri bir və ya bir neçə məzmun xəttindən seçilmiş bir neçə məzmun standartı üzrə qiymətləndirilir. Əgər şagird nailiyyətləri 1.2., 1.3. və 1.5. standartları üzrə qiymətləndirilirsə, onda hər bir standart üçün testlər aşağıda qeyd edilmiş qaydada tərtib edilir:

Alt-test I (1.2.): 1) a_1 , 2) a_2 , 3) b_1 , 4) b_2 , 5) b_3 , 6) c_1 , 7) c_2 , 8) c_3 , 9) d_1 , 10) d_2 .

Alt-test II (1.3.): 1) a_3 , 2) a_4 , 3) b_4 , 4) b_5 , 5) b_6 , 6) c_4 , 7) c_5 , 8) c_6 , 9) d_3 , 10) d_4 .

Alt-test III (1.5.): 1) a_5 , 2) a_6 , 3) b_7 , 4) b_8 , 5) b_9 , 6) c_7 , 7) c_8 , 8) c_9 , 9) d_5 , 10) d_6 .

Nəticədə otuz sualdan, 3 alt-testdən ibarət bir test alınacaqdır. Şagirdlərin düzgün cavablarının sayı və ya faiz göstəricisi əsasında «Ümumtəhsil məktəblərində məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılması Qaydaları» üzrə qiymət çıxarılır.

Böyük summativ qiymətləndirmələr çoxstandartlı fənlərdə yarımil və ya il ərzində müxtəlif məzmun xətləri üzrə reallaşdırılan əsas standartlar içərisindən seçilmiş «təməl» səciyyəli standartlar əsasında aparılmalıdır. Bu standartlar mütəxəssislər və ya müvafiq işçi qrupları tərəfindən müəyyənləşdirilə və yerlərə göndərilə bilər.

Təməl standartlar:

– *təlim prosesində xüsusi «çəkisi» var, məzmunun mənimsənilməsində açar roluna malikdir;*

– *təlimin sonrakı mərhələlərində ona daha çox istinad edilir;*

– *yüksək səviyyədə mənimsənilməsi fənlə bağlı gələcək fəaliyyətdə uğuru şərtləndirir;*

– *digər standartlarla daha çox əlaqəlidir və onların mənimsənilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir;*

– *təlimdə və həyatda geniş tətbiq potensialı var;*

– *verdiyi bacarıqlar digər fənlərdə də geniş istifadə edilir və s.*

Şagirdlərin məzmun standartlarına nə dərəcədə nail olduqlarını ölçmək və qazanılmış bacarıqlar üzrə yekun (summativ) qiymətləndirmə aparmaq üçün hazırlanmış qiymətləndirmə vasitələri məqsədəuyğun (məhz «nəzərdə tutulanı») qiymətləndirən – relevant) və etibarlı (real vəziyyəti əks etdirə bilən – valid) olmalıdır [7].

Qiymətləndirmə vasitələrində çalışmaların çətinlik səviyyəsinə görə asandan çə-

tinə doğru prinsipi ilə düzülməsi, çalışmaların sayı və sınağa ayrılan vaxtın uyğunluğu diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır [8].

Qiymətləndirmənin səmərəli aparılması üçün fənlər *azstandartlı* (hər sinif üzrə əsas standartlarının sayı 10-dan az olan) və *çoxstandartlı* (əsas standartlarının sayı 10-dan çox olan) kimi ayırd edilir.

Azstandartlı fənlərdə tədris və təlim məhdud sayda bacarığın gücləndirilməsinə yönəldilir.

Çoxstandartlı fənlərdə tədris və təlim şagirdlərin geniş sayda standarta nail olmalarını hədəfləyir.

Yekun (summativ) testlərdə standartların representativ (təmsiledici) seçimi təmin edilməlidir. Əgər az sayda məzmun standartı tədris olunubsa, testə bütün standartlara və onların bütün səviyyələrinə uyğun tapşırıqlar salına bilər. Müxtəlif səviyyələr üzrə 1-dən çox sualın verilməsi məqsədəuyğundur. Azstandartlı fənlər üzrə aparılan böyük summativ qiymətləndirmələrdə maraqlı və məsul tərəflərin razılığı ilə çalışmaların səviyyə üzrə paylanmasında 20%+30%+30%+20% prinsipini pozmaqla daha çox yüksək səviyyəli sualların salınması da mümkündür. Lakin *bütün səviyyələr summativ qiymətləndirmələrə daxil edilməlidir*, çünki bütün şagirdlərdən çox yüksək səviyyəni gözləmək olmaz.

Çoxstandartlı fənlərdə tədris olunan standartların sayı artdıqda təməl standartların seçilməsi və onların hər birinin müxtəlif səviyyələri üzrə ən azı 2 sualın verilməsi məqsədəuyğundur. Testlərdə standartın yalnız bir tapşırıq ilə əks olunması məqsədəuyğun deyil. Yəni yekun (summativ) testlərdə bütün səviyyələr üzrə də representativlik təmin edilməli və 1-ci səviyyə üzrə suallar 20%, 2-ci səviyyə üzrə suallar 30%, 3-cü səviyyə üzrə suallar 30%, 4-cü səviyyə üzrə suallar 20% prinsipinə əməl edilməlidir.

Azstandartlı fənlərdə tədris məhdud sayda bacarıqların mərhələ-mərhələ gücləndi-

rilməsinə yönəldiyindən şagirdlərə ilkin mərhələdə paralel olaraq bütün standartların əvvəlcə 1-ci, sonra həmin standartların 2-ci, daha sonra 3-cü və sonda 4-cü səviyyələri mənimsədilir.

Bu zaman kiçik və böyük summativlərin keçirilməsi üçün testlərin tərtibində standartların və onların tədris edilmiş səviyyələrinin çalışmalarıla təmsil edilməsində cədvəl 2-dən istifadə etmək olar.

Cədvəl 2 Summativ qiymətləndirmələrdə qiymətləndirmə standartlarının səviyyə üzrə təmsilçiliyinə dair nümunəvi cədvəl

Sınaqlar	Qiymətləndirmə standartı	Qiymətləndirilən səviyyələr	Çalışmalar	
			%-lə	sayı
1 I kiçik summativ	1.1.	1	100	5
	1.2.	1	100	5
	1.3.	1	100	5
2 II kiçik summativ	1.1.	1; 2	20+80	1+4
	1.2.	1; 2	20+80	1+4
	1.3.	1; 2	20+80	1+4
3 III kiçik summativ	1.1.	1; 2; 3	20+20+60	1+1+3
	1.2.	1; 2; 3	20+20+60	1+1+3
	1.3.	1; 2; 3	20+20+60	1+1+3
4 IV kiçik summativ	1.1.	1; 2; 3; 4	20+20+20+40	1+1+1+2
	1.2.	1; 2; 3; 4	20+20+20+40	1+1+1+2
	1.3.	1; 2; 3; 4	20+20+20+40	1+1+1+2
5 Böyük summativ	1.1.	1; 2; 3; 4	20+30+30+20	2+3+3+2
	1.2.	1; 2; 3; 4	20+30+30+20	2+3+3+2
	1.3.	1; 2; 3; 4	20+30+30+20	2+3+3+2

Bu cədvəldə az sayda məzmun standartı olan fənlərdə summativ qiymətləndirmə vasitələrinin hazırlanması üçün qiymətləndirmə standartlarının səviyyələri üzrə sualların seçilmə sxemi verilmişdir. Burada fənn üzrə 3 qiymətləndirmə standartı, 4 kiçik summativ və 1 böyük summativ qiymətləndirmə vasitəsinin hazırlanması nəzərdə tutulmuşdur.

Cədvəldə kiçik summativlərdə ümumilikdə çalışmaların səviyyələri üzrə təmsilçiliyi belədir: 40%+30%+20%+10% (say tərkihi isə: 24+18+12+6). Bununla iki əsas məqsəd hədəflənmiş olur:

- standartlar üzrə minimal səviyyənin hamı tərəfindən mənimsənilməsi;
- standartlar üzrə hər bir sonrakı səviyyənin mənimsənilməsi üçün əvvəlki səviyyənin təməl – açar səciyyəli olması.

Cədvəl 2-də il ərzində reallaşan 3 standart summativ qiymətləndirmələrə cəlb edi-

lib. Hər bir kiçik summativ qiymətləndirmədə hər bir standart üzrə 5 çalışma olmaqla cəmi 15 çalışma nəzərdə tutulmuşdur. Çalışmaların sayı fərqli də ola bilər. Səviyyələr üzrə tapşırıqların konkret sayı testdəki çalışmaların ümumi sayı ilə şərtlənir. Bu, şərti bir cədvəldir. Lakin konkret fənn və oradakı standartların cəmi sayını nəzərə almaqla müəllimlər üçün asan istifadə edilə bilən summativ sınaqlar cədvəli tərtib etmək olar. Məsələn, azstandartlı fənlərdə standartları üç-üç, çoxstandartlı fənlərdə isə beş-beş qruplaşdırmaqla summativ sınaq cədvəlləri tərtib edilə, mütəxəssislərlə və maraqlı tərəflərlə razılaşdırılaraq istifadə üçün yerlərə göndərilə bilər.

Qeyd 2. Çoxstandartlı fənlərdə hər bir və ya iki standartın tədrisindən sonra bütün səviyyələr üzrə 20%+30%+30%+20% prinsipinə uyğun qiymətləndirilmə aparılması məqsəduyğundur.

Çoxstandartlı fənlərdə summativ qiymətləndirmələr cədvəli başqa prinsiplə tərtib edilməlidir. Cədvəl 3-də çoxstandartlı fənlərdə summativ qiymətləndirmə vasitələrinin hazırlanması üçün qiymətləndirmə standartlarının səviyyələri üzrə sualların seçilmə sxemi verilmişdir. Burada 15 qiymətləndirmə standartı üçün 3 kiçik summativ və 1 böyük summativ qiymətləndirmə vasitəsinin hazırlanması nəzərdə tutulmuşdur (Cədvəl 3).

Bu cədvəldə il ərzində reallaşan 15 standartın hamısı summativ qiymətləndirmələrə cəlb edilib. Hər bir summativ qiymətləndirmədə 1-ci səviyyə 2 dəfə, 2-ci səviyyə 3 dəfə, 3-cü səviyyə 3 dəfə və 4-cü səviyyə 2 dəfə, ümumi sxem üzrə isə 1-ci səviyyə 8 dəfə, 2-ci səviyyə 12 dəfə, 3-cü səviyyə 12 dəfə və 4-cü səviyyə 8 dəfə çalışmalarıla təmsil olunub. Göründüyü kimi, bütün summativ qiymətləndirmələrdə və ümumiyyətlə, cədvəl üzrə çalışmaların səviyyələri üzrə paylanmasında 20% + 30%+30%+20% prinsipi gözlənilmişdir.

Cədvəl 3 Summativ qiymətləndirmələrdə qiymətləndirmə standartlarının səviyyə üzrə təmsilçiliyinə dair nümunəvi cədvəl

	Sınaqlar	Qiymətləndirmə standartı	Qiymətləndirilən səviyyələr	Çalışmalar	
				%-lə	sayı
1	I kiçik summativ I-V qiymətləndirmə standartları	1.1.	1; 2	50+50	2+2
		1.2.	2; 3	50+50	2+2
		1.3.	3; 4	50+50	2+2
		1.4.	1; 3	50+50	2+2
		1.5.	2; 4	50+50	2+2
2	II kiçik summativ VI-X qiymətləndirmə standartları	1.6.	1; 2	50+50	2+2
		1.7.	2; 3	50+50	2+2
		1.8.	3; 4	50+50	2+2
		1.9.	1; 3	50+50	2+2
		1.10.	2; 4	50+50	2+2
3	III kiçik summativ XI-XV qiymətləndirmə standartları	1.11.	1; 2	50+50	2+2
		1.12.	2; 3	50+50	2+2
		1.13.	3; 4	50+50	2+2
		1.14.	1; 3	50+50	2+2
		1.15.	2; 4	50+50	2+2
4	Böyük summativ	1.1.	1; 2	50+50	2+2
		1.4.	2; 3	50+50	2+2
		1.7.	3; 4	50+50	2+2
		1.11.	1; 3	50+50	2+2
		1.14.	2; 4	50+50	2+2

Deməli, sxem üzrə tərtib ediləcək testdə hər standart üçün eyni və səviyyələrə görə bərabər sayda çalışmalar daxil edilərsə, $20\%+30\%+30\%+20\%$ prinsipinə əməl ediləcəkdir. Məsələn, cədvəldə 1.1., 1.2., ... 1.15. standartları üçün 4 çalışma götürülmüş və standartın təmsil edildiyi səviyyələr arasında 2+2, yəni bərabər paylanmışdır. Standartlar və səviyyələr üzrə tapşırıqların konkret sayı testdəki çalışmaların ümumi sayı ilə şərtlənir. Bizim nümunədə summativlər 20 çalışmadan ibarətdir. Testdəki çalışmaların sayını 10 etmək istəsək, onları hər standart üçün 2 və səviyyələr üzrə 1+1 kimi, 40 etmək istəsək, onları hər standart üçün 8 və səviyyələr üzrə 4+4 kimi daxil etməliyik və s.

Bu cədvəldə standartların sayı şərti olaraq 15 qəbul edilmişdir. Yerlərdə müəllimlərin işlərini bir qədər asanlaşdırmaq üçün konkret fənlər üzrə böyük summativlərin keçirilməsində istifadə ediləcək sxemlər real olaraq mütəxəssislər tərəfindən hazırlanıb yerlərə göndərilə bilər.

Fikrimizcə, il ərzində tədris edilmiş 15 standartı qiymətləndirmək üçün cədvəl 4-də verilmiş sxem praktik tətbiq baxımından daha səmərəlidir (Cədvəl 4).

Cədvəl 4

	Sınaqlar	Qiymətləndirmə standartı	Qiymətləndirilən səviyyələr	Çalışmalar	
				%-lə	sayı
1	I kiçik summativ	1.1.	1; 2; 3; 4	20+30+30+20	2+3+3+2
		1.2.	1; 2; 3; 4	20+30+30+20	2+3+3+2
		1.3.	1; 2; 3; 4	20+30+30+20	2+3+3+2
2	II kiçik summativ	1.4.	1; 2; 3; 4	20+30+30+20	2+3+3+2
		1.5.	1; 2; 3; 4	20+30+30+20	2+3+3+2
		1.6.	1; 2; 3; 4	20+30+30+20	2+3+3+2
3	III kiçik summativ	1.7.	1; 2; 3; 4	20+30+30+20	2+3+3+2
		1.8.	1; 2; 3; 4	20+30+30+20	2+3+3+2
		1.9.	1; 2; 3; 4	20+30+30+20	2+3+3+2
4	IV kiçik summativ	1.10.	1; 2; 3; 4	20+30+30+20	2+3+3+2
		1.11.	1; 2; 3; 4	20+30+30+20	2+3+3+2
		1.12.	1; 2; 3; 4	20+30+30+20	2+3+3+2
5	V kiçik summativ	1.13.	1; 2; 3; 4	20+30+30+20	2+3+3+2
		1.14.	1; 2; 3; 4	20+30+30+20	2+3+3+2
		1.15.	1; 2; 3; 4	20+30+30+20	2+3+3+2
6	Böyük summativ (I variant)	1.1.	1; 2; 3; 4	20+30+30+20	2+3+3+2
		1.4.	1; 2; 3; 4	20+30+30+20	2+3+3+2
		1.7.	1; 2; 3; 4	20+30+30+20	2+3+3+2
		1.11.	1; 2; 3; 4	20+30+30+20	2+3+3+2
		1.15.	1; 2; 3; 4	20+30+30+20	2+3+3+2
7	Böyük summativ (II variant)	1.1.	1; 2	50+50	2+2
		1.4.	2; 3	50+50	2+2
		1.7.	3; 4	50+50	2+2
		1.11.	1; 3	50+50	2+2
		1.15.	2; 4	50+50	2+2

Bu sxem üzrə tərtib edilən kiçik summativ testlərdə 30 (1-5-ci bəndlər), böyük summativdə isə 50 çalışma olacaqdır (6-cı bənd). Aşağı siniflər üçün bu say çox olduğundan çalışmaların səviyyələr üzrə paylanmasında $20\%+30\%+30\%+20\%$ nisbətini əvəzinə təqribi olaraq $17\%+33\%+33\%+17\%$ nisbətini və çalışma saylarını isə 1+2+2+1 kimi götürmək olar. Bu halda summativ testlərdə çalışmaların sayı uyğun olaraq 18 və 30 olacaqdır. Böyük summativi 7-ci bənddəki kimi də vermək olar.

Bir daha vurğulamaq istərdik ki, qiymətləndirmədən elmi əsaslarla və səmərəli istifadə:

- *təlim və tədrisin zəruri tələblərinə cavab verir;*
- *tədris prosesində zəruri əks-əlaqələndirilməni təmin edir;*
- *təhsilin keyfiyyəti haqqında obyektiv məlumatları şərtləndirir;*
- *səmərəli və keyfiyyətli idarəetməyə imkan yaradır;*
- *təhsilin günün tələblərinə cavab verən dinamik inkişafını təmin edir və s.*

Kurikulumun məzmun, strategiya və qiymətləndirmə komponentləri tam bir sistemin bir-biri ilə üzvi şəkildə əlaqəli hissələri kimi qəbul edilməlidir. Təlim fəaliyyətində bu əlaqəlilik diqqət mərkəzində saxlanılmalı və ona istinad edilməlidir. Təhsilimizdə gedən islahatları səmimiyyətlə dəstəkləyən, ona öz töhfəsini verən hər kəsə əzmkarlıq və fəaliyyətində uğurlar diləyi ilə.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası. «Kurikulum» jurnalı, 2009, №2.
2. Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları). «Kurikulum» jurnalı, 2010, №3.

3. Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı, «Təhsil», 2008.

4. Əhmədov A. 2009/2010-cu tədris ilində I siniflərdə dərs deyəcək müəllimlər üçün fənn kurikulumlarının tətbiqi üzrə təlim kursunun materialları. «Kurikulum» jurnalı, 2009, №2.

5. Bəylərov E. Riyaziyyat təlimi üzrə şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsində praktik fəaliyyətə dair. «Kurikulum» jurnalı, 2008, №2.

6. Ümumtəhsil məktəblərində məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılması Qaydaları. «Kurikulum» jurnalı, 2009, №4.

7. Mehrabov A., Bəylərov E. Testologiya və müasir təhsil. Bakı, «Adiloğlu», 2003.

8. Azərbaycanın təhsil sektorunda beynəlxalq məsləhətçi xidməti göstərən Cito qrupunun təqdimat və hesabatları.

Baylarov E.B.

About New Approaches in Assessment of Student Achievements

In the article have been reflected new approaches in student achievements assessment sphere in education system, ideas about their practical application possibilities. Recommendations about test preparation have been given on assessment schemes for measuring students' learning levels of maintenance standards and for holding summative assessments.

Байлеров Э.Б.

О новых подходах в оценивании достижений учащихся

В статье отражены мнения о новых подходах в области оценивания достижений учащихся в системе образования, возможности их практического применения. Даны рекомендации учителям по разработке тестов на основе схем оценивания для проведения суммативного оценивания и определения уровня усвоения учащимися содержательных стандартов.

